

Wit, J. de, H. Bolle & J. M. van Meel (Red.), *Psychologen over het kind. 6. Informatie over de ontwikkeling van en hulpverlening aan kinderen en jeugd*. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1979, VII + 219 pag., f 42,-, ISBN 90 01 95505 3.

De bundel 'Psychologen over het kind. 6' draagt volgens de redacteurs actuele informatie aan over de ontwikkeling van denken en taal, die van belang is voor het begrijpen van het ontwikkelingsproces en voor de praktijk van de hulpverlening.

De bundel begint met een bijdrage van Van Parreren over de verschillende niveaus van abstraherend denken. Daarin bekritiseert de auteur niet enkel de klassieke opvatting dat in verband met abstraheren slechts ruimte is voor een dichotomie, maar ook de zuiver empirische criteria voor abstractie die in de recentere literatuur zijn aan te treffen. Hij stelt daarentegen de onderscheiding van zes theoretische niveaus van abstractie voor en slaagt erin om met behulp van deze categorisering een verrassend nieuwe ordening aan te brengen in de rijke schat aan psychische fenomenen en concrete onderzoeksresultaten afkomstig uit de diverse terreinen die hij ter sprake brengt.

In een heldere en vlot geschreven bijdrage over tekstbegrip bij jonge kinderen bespreekt Harris drie verschijnselen die oppervlakkig gezien weinig met elkaar te maken hebben. Ten eerste het storend effect dat het wegnemen van de context van de passage heeft op het begrip en de herinnering ervan, ten tweede de tendens om boven de gegeven informatie uit te gaan bij het interpreteren van een tekst en in de derde plaats de neiging tot schematiseren of samenvatten bij het terugvertellen. Deze verschijnselen weerspiegelen echter alle de visie van de auteur op wat tekstbegrip voornamelijk inhoudt, nl. het interpreteren van afzonderlijke preposities op basis van de context die door voorgaande of nakomende informatie opgeroepen wordt.

In een eerste studie omtrent taalstoornissen trekt Marshall van leer tegen het overbeklemtone van het belang van aangeboren variabelen en dit op twee terreinen. Zowel de in de neuropsychologie populaire interpretatie van taalpathologieën in termen van ontwikkelingsachterstand in de snelheid en de mate van hersenhemisfeerlateralisatie, als de door Chomsky geïnspireerde nativistische benadering van taalverwerving worden scherp bekritiseerd. Als één van de mogelijke interventiestrategieën bij leesgestoorde kinderen, vermeldt de auteur het veranderen van het kind zodat het in het vervolg een normale taalomgeving aankan. Daarvoor zijn procesmodellen van taalstoornissen vereist. Bijzonder interessant in dit verband is het werk van Compton, die zich bij de analyse en therapie van dergelijke stoornissen

richt op onderliggende duidelijk te identificeren inadequate fonetische regelsystemen.

Bakker gaat dieper in op de neuropsychologie van het normale en het gestoorde leesproces. De auteur voert theoretische en empirische bezwaren aan tegen drie klassieke (neuro-)psychologische theorieën terzake, die hij achtereenvolgens het 'dominantie-' het 'linker-' en het 'rechterhemisfeer'-model noemt. Taakanalyse toont dat aanvaankelijk lezen een uiterst complex proces is waarin perceptuele analyses dienen samen te gaan met fonetische, syntactische en semantische operaties. Onderzoeksresultaten suggereren dat het leesproces primair zowel in de linker- als in de rechter-hemisfeer gerepresenteerd kan zijn, naargelang de aard van het taakmateriaal en de door de leerling gehanteerde strategie. Op basis daarvan onderscheidt de auteur twee typen stoornissen – elk met een eigen etiologie, fenomenologie en therapie. De P-stoornis, waarbij de lezer gebiologeerd wordt door de oppervlaktestructuur van de tekst en door de perceptuele activiteiten die deze uitlokt; en de stoornis van het L-type, te herkennen aan ongebreideld opererende linguale strategieën.

Dan volgen twee bijdragen over leren lezen. Reitsma zet zich af tegen de klassieke opvatting dat lezen het omzetten van schriftelijke tekens in voor de lezer bekende klanken is. Immers, vooreerst laat het alfabet geenszins toe de exacte geluidsvorm te reproduceren en verder kunnen woorden gelezen (d.w.z. begrepen) worden zonder dit verklankend tussenstadium. Niet verklanken, maar vertalen dus! Hoe dit proces dan eigenlijk verloopt, vindt de auteur zeker niet adequaat beschreven in de strikt sequentiële, hiërarchische modellen van Gough en van Laberge & Samuels, waarin stapsgewijs tot steeds hogere abstractieniveaus wordt overgegaan. Meer perspectieven bieden interactieve modellen, zoals dit van Rumelhart. Daarin wordt meer gedacht in de richting van synchroon verlopende verwerkingsprocessen op diverse niveaus die elkaar onderling te allen tijde kunnen beïnvloeden. Struiksma neemt een aantal ideeën uit het voorgaand artikel opnieuw op. Hij legt er vooral de nadruk op dat de woordidentificatie langs de omweg van het verklanken een ondersteunende strategie is waarop het kind terugvalt wanneer directe identificatie niet mogelijk is. De traditioneel onderkende visuele en auditieve analyse- en syntheseprocessen zijn componenten of deelprocessen van deze omweg.

In de bundel zijn tevens twee empirische studies opgenomen die betrekking hebben op het verloop van de cognitieve ontwikkeling bij moeilijk-lerenden. Het uitgangspunt is telkens de constatering dat het aantal debielen afneemt na de lagere schoolleeftijd. In hun zoektocht naar een adequate psychologische beschrijving en verklaring van dit opmerkelijk fenomeen, gaan de auteurs op zoek naar typische kwalitatieve verschillen tussen het cognitief functioneren van moeilijk en normaal lerenden en de ontwikkeling daarvan. Leppers vergelijkt daartoe de uitslagen op de Embedded Figures Test (als maat voor het cognitieve stij-concept veld(on)afhankelijkheid) van groepen moeilijk lerenden en een controlegroep. Poortinga-Haalboom biedt haar proefpersonen de zgn. slingerproef aan. Volgens Piaget & Inhelder differentieert deze duidelijk tussen subjecten die in het stadium van het concreet-operationele en het formele denken verkeren. De resultaten van beide onderzoeken nopen volgens de auteurs vooreerst tot het in vraag stellen van de theoretische én de praktische relevantie van het traditionele IQ-concept. Ze laten tevens vermoeden dat de structuur van moeilijk-lerende en normale kinderen niet wezenlijk van elkaar verschilt en dat de ontwikkeling van eerstgenoemden het best getypeerd kan worden als een vertraagde ontwikkeling.

De laatste bijdrage behandelt weerom een ander onderwerp, met name de meta-psychologische vraag in hoeverre psychologische wetten geldig blijven wanneer subjecten niet 'naïef' zijn, doch integendeel in min of meerdere mate beschikken over de terzake doende psychologische kennis. Meer concreet betreft het de vraag of het beschikken over meta-informatie die betrekking heeft op de modeling-theorie en/of de bijbehorende onderzoeksmethodologie, de gedragsaanstekelijkheid van het model op de proefpersonen beïnvloedt c.q. vermindert. Aan de hand van drie experimenten, waarbij de volgende steeds een aantal conceptuele en methodologische tekortkomingen van de voorgaande opvangt, komt Koops tot de conclusie dat het beschikken over dergelijke meta-informatie inderdaad de gedragsaanstekelijkheid van het model doet afnemen.

Plaatsgebrek maakt het ons onmogelijk over te gaan tot een kritische bespreking van de afzonderlijke bijdragen. Voor een aantal algemene beschouwingen die deze publikatie als geheel betreffen, gaan we uit van de doelstellingen die de redacteurs in het voorwoord vermelden en waarmee we

deze bespreking begonnen zijn. Als centraal thema noemen zij de ontwikkeling van denken en taal. De explosieve ontwikkeling van de hedendaagse cognitieve psychologie in acht genomen, kan dit bezwaarlijk nog als een thema of probleemstelling voor een bundel met een zo beperkte omvang fungeren. Wanneer bovendien meer dan de helft van de bijdragen het engere domein van het (leren) lezen betreffen, dan had men o.i. beter de ganse bundel rond dit thema opgebouwd. Dit kon enkel de eenheid en de diepgang van de bundel ten goede komen. Het enige spijtige neveneffect daarvan zou de verdwijning zijn van de sterke bijdragen waarmee de bundel ingezet en afgesloten wordt.

Volgens de redacteurs draagt deze bundel bij tot de theorievorming van het ontwikkelingsproces. Positief aan deze bundel is ongetwijfeld dat hij psychologen en andere geïnteresseerden, die onvertrouwd zijn met het specifieke domein van de taalontwikkeling, in het Nederlands informeert over een aantal recente ontwikkelingen in de theorievorming daarrond. Of deze bundel passages bevat die door specialisten op dit terrein als verdiepend of controversieel ervaren worden, betwijfelen we evenwel.

Met betrekking tot de praktijkrelevantie stellen we vast dat verscheidene artikels besloten worden met een paragraaf waarin ofwel enige onderwijskundige aspecten die uit het onderzoek naar voren komen ofwel enkele losstaande praktische problemen of suggesties zijn opgenomen. Daarmee bewijst men weliswaar lippendienst aan de eis tot praktijkrelevantie van het hedendaags (onderwijs)psychologisch onderzoek, maar laat men de practicus uiteindelijk alleen en hulpeloos bij de uiterst moeilijke taak van het operationeel maken van de via onderzoek verkregen inzichten voor de hulpverlening aan kinderen en jeugdigen.

Ondanks de bovenvermelde kritische kanttekeningen, blijven we overtuigd van de waarde van deze bundeling teksten. Het zijn stuk voor stuk helder en vlot geschreven uiteenzettingen. We bevelen ze voornamelijk aan aan onderzoekers die sedert een min of meer lange periode de ontwikkelingen op het gebied van de theorievorming rond het (leren) lezen niet meer volgden en aan degenen die verantwoordelijk zijn voor de opleiding of begeleiding van hulpverleners op dit gebied.

L. Verschaffel

Acker, J. van, *Meisjes zonder kansen*. Lemniscaat, Rotterdam 1980, 221 pag. f 33,50, ISBN 90 6069 415 5.

Wie de afgelopen jaren de ontwikkelingen heeft gevolgd rond centra voor hulpverlening aan jongeren met ernstige gedragsproblematiek, zal mogelijk geïnteresseerd zijn in een boek dat vrij fundamenteel bezig is met een analyse van de hulpvraag van deze jongeren en met een poging tot een antwoord daarop. Van Acker beperkt zich tot de situatie van meisjes in de adolescentie-leeftijd. Tien jaar ervaring in het residentiële veld vormen voor de auteur een belangrijke bron voor de visie die hij ontwikkelt.

Om een beeld te geven van de denklijn in dit boek ga ik in op vier punten die ik beschouw als kernthema's in het betoog. Allereerst zijn er drie veronderstellingen waarop Van Acker zijn behandelingsvoorstellen baseert:

1. De interne psychische krachten bepalen de grenzen en de mogelijkheden van de ontwikkelings- en veranderingsprocessen.
2. De adolescent beschikt over een hoge mate van flexibiliteit om in gunstige omstandigheden (d.w.z. in een stimu-

lerende omgeving) te profiteren van de geboden kansen en om zijn of haar mogelijkheden optimaal te ontplooiën.

3. In de omgevingsvariabelen vinden we de belangrijkste middelen voor de opvoeding en de hulpverlening.

Op de tweede plaats onderscheidt Van Acker uit een veelheid van hulpverleningsgevallen vier soorten ongunstige opvoedingssituaties: extreme verwaarlozing – verkeerde oudermodellen – kansarme gezinnen – generatieconflicten en vervreemding.

Als een derde kernthema wordt de opvatting verdedigd dat hulpverlening in de kinder- en jeugd jaren nooit los kan staan van de opvoeding. Hulpverlening is eigenlijk een specialistische opvoeding: het kind en de adolescent die in opvoedingsnood verkeren krijgen bijzondere hulp opdat zij hun mogelijkheden toch optimaal kunnen ontplooiën. Van Acker stelt hierbij de tot adolescent behorende ontwikkelingstaken centraal: 1. het leren aanvaarden van het eigen lichaam; 2. het accepteren van de mannelijke of vrouwelijke rol; 3. emotioneel onafhankelijk worden van de ouders of andere volwassenen; 4. het onderhouden van relaties met leeftijdgenoten; 5. intieme, affectieve relaties kunnen leggen met een partner; 6. een beroep kiezen en economisch onafhankelijk worden; 7. het aanleren van sociaal aanvaardbaar gedrag en 8. het ontwikkelen van een levensbeschouwing.

In deze acht ontwikkelingstaken ligt een concrete invulling van het doel van de hulpverlening. Het handelen van de hulpverlener moet zoveel mogelijk gericht zijn op de voltooiing van deze taken.

In een vierde beschouwing tenslotte beschrijft Van Acker zijn behandelingsmodel. Het belangrijkste element is dat men de adolescent zodanige opvoedingsomstandigheden biedt dat de normale ontwikkelingstaken kunnen worden voltooid. Het analyseren van een conflictsituatie rond een adolescent vormt een essentiële schakel in de planning van de specialistische opvoeding. Die analyse bestaat uit vier delen: ten eerste de preciese bepaling van het conflictgedrag; ten tweede de verkenning van de algemene situatie en het perspectief; ten derde de beschouwing van de antecedenten (wat gaat er aan conflictgedrag vooraf?) en tenslotte de analyse van de gevolgen. Uit deze analyse kunnen dan vier verschillende behandelingsstrategieën worden afgeleid. Van Acker beschrijft ze duidelijk en uitvoerig:

- het aanleren van alternatief, sociaal wenselijk gedrag;
- het aanbrengen van veranderingen in de algemene situatie, versoepeling van de norm en het plaatsen van de norm in een toekomstperspectief;
- het wijzigen van de antecedenten;
- het veranderen van de gevolgen.

Na dit inhoudsoverzicht wil ik trachten wat meer beoordelelijk op het boek in te gaan waarbij ik gebruik kan maken van eigen ervaring in het residentiële veld waarover Van Acker schrijft.

In de inleiding wijst de auteur op de vele onderzoeksresultaten die het minimale of zelfs negatieve effect van inrichtingsbehandeling aantonen. Een belangrijke schakel in

deze behandeling is voor Van Acker de uitvoerende werker. In zijn boek tracht hij een concept aan te bieden dat voor deze functionaris aanknopingspunten biedt.

Als we dit concept nu eens vergelijken met andere benaderingen dan zijn er in Van Ackers model enkele pluspunten aan te wijzen: er is een duidelijk pedagogisch uitgangspunt; er is aandacht voor de grote variëteit van factoren die een adolescent in een conflictsituatie kunnen brengen; er is een heldere analyse van de hulpvraag van jongeren die men doorgaans opneemt in behandelingsinstituten, rijksinstituten, Z.I.B.'s (instituten voor zeer intensieve behandeling); en er is verder een geslaagde poging gedaan om in verstaanbare taal de mensen te bereiken die het werk dagelijks moeten dragen. Maar het is een vraag of hier een zodanig nieuw en breed model wordt aangeboden, dat het op den duur het effect van het jeugdbeschermingswerk in relevante mate kan verhogen.

Opvallend sterk is Van Acker in zijn boek onder de indruk van de zwaarte van het werk in de leefgroepen. Menige groepsleider verkeert naar zijn mening zelf in een bedenkelijke crisisachtige toestand onder invloed van de talrijke spanningen. Deze malaise onder de werkers ziet Van Acker vooral als het gevolg van een onduidelijke methodiek en van onduidelijke doelstellingen. Men mag zich afvragen of dit beeld niet enige aanvulling behoeft: ligt een belangrijke bron van spanningen niet vooral in de zeer uiteenlopende doelstellingen die worden gehanteerd door de diverse werkers die bij de hulpverlening zijn betrokken? Brengt wellicht niet zozeer de onduidelijkheid van de feitelijke doelen als wel het dilemma rond de keuze uit mogelijke doelen de continu problematische spanning in dit werk? Wanneer binnen de muren van een behandelingscentrum de meningen en keuzen sterk verschillen, is de weg vrij voor jarenlang getob met funeste gevolgen voor het te leveren werk. Het oplossen van juist deze toestand zou prioriteit dienen te hebben in een behandelingsomgeving. En het is met name dit aspect dat ik graag wat sterker belicht had willen zien.

Werkt het model van Van Acker in de praktijk? Meer en meer voel ik tijdens het lezen behoefte aan een toetsing van deze gedachten. Te veel factoren die invloed uitoefenen op de resultaten in een tehuis zijn nu wellicht buiten beschouwing gebleven. Wel geeft Van Acker positieve berichten over klimaatveranderingen die mogelijk zijn gebleken, maar over de resultaten op langere termijn horen we weinig. Verdere onderzoeksactiviteit rond deze vraag lijkt zeer wenselijk.

Deze kanttekeningen doen niets af aan mijn waardering voor hetgeen dit boek wél biedt. De betoogtrant en de inhoud van het op leertheoretische principes gefundeerde model boeien mij sterk. Als ik mij verplaats in de rol van residentiële hulpverlener, dan zou ik dit schema bijzonder graag hanteren en beproeven. In het kader van diverse opleidingsniveaus past deze studie zeker vanwege bijvoorbeeld de goed afgewogen en op jarenlange praktische ervaring gebaseerde gezichtspunten. Ik wens 'meisjes zonder kansen' een goede weg in het brede veld van hulpverlening en opleiding.

Mededelingen

Postacademische cursus 'Recente ontwikkelingen in het aanvankelijk leesonderwijs'

In het najaar 1981 wordt onder auspiciën van de NVO te Utrecht een postacademische cursus 'Recente ontwikkelingen in het aanvankelijk leesonderwijs' georganiseerd. Deze cursus is bestemd voor pedagogen, onderwijskundigen en anderen die werkzaam zijn als docent aan een pedagogische academie of als schoolbegeleider ten behoeve van het basisonderwijs. De cursus bestaat uit vier onderdelen, t.w.

1. Hedendaagse theorieën over lezen en leren lezen en de betekenis daarvan voor de praktijk van het voorbereidend en aanvankelijk leesonderwijs en de overgang naar het voortgezet lezen. 2. Vergelijking van verschillende methodes voor het aanvankelijk lezen. 3. Diagnostiek en behandeling van kinderen met ernstige leesproblemen. 4. Differentiatie bij het aanvankelijk lezen en begeleidingsstrategieën.

De cursus vindt plaats in het Jaarbeurs Congressentrum te Utrecht op 23 oktober, 6 november, 20 november en 27 november, van 14.00 tot 17.00 uur. De kosten bedragen f 240,- (incl. cursusklapper en koffie/thee); voor NVO-leden f 220,-

Voor nadere inlichtingen en inschrijvingen wende men zich tot de NVO, Postacademisch onderwijs, Korte Elisabethstraat 11, 3511 JG Utrecht, tel. 030-32 24 07.

Conferentie Arbeidservaringsleren

Onder auspiciën van de Werkgemeenschap voor Vernieuwing van Opvoeding, Onderwijs en Maatschappij (W.V.O.) organiseert de Werkgroep Arbeidservaringsleren een studieconferentie op 14 november 1981 in het Troelstra-Oord te Beekbergen, over 'De verspreiding van de methode arbeidservaringsleren'. Deelnameprijs: f 25,-.

Nadere inlichtingen en aanmelding bij het secretariaat: M. Duppen, Centrum voor Onderwijsonderzoek, Postbus 3753, 1001 AN Amsterdam, tel.: 020-26 45 47.

Diagnostiek-opleiding – PAO

De vakgroep Klinische en Orthopedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden is bezig met de voorbereiding van een cursus *Pedodiagnostiek* in het kader van Post-Academisch

Onderwijs (PAO). De cursus is bedoeld voor afgestudeerden in de Pedagogische Wetenschappen met enige oriëntatie in de klinische praktijk en zal ongeveer een jaar duren. De tijdsinvestering wordt geraamd op minstens twee werkdagen per week. De cursus beoogt op te leiden tot het 'registratie-niveau' (volgens NVO- en NIP-criteria). Na afloop wordt een verklaring verstrekt.

Nadere inlichtingen zijn verkrijgbaar bij: Vakgroep Klinische en Orthopedagogiek, t.a.v. PAO-Pedodiagnostiek, Rijnsburgerweg 169, 2334 BP Leiden.

Onderzoeksthema-groep Opleiding van Onderwijsgeevenden i.o.

Sinds een jaar bestaat er een OTG Opleiding van Onderwijsgeevenden i.o. waarin onderzoekers en andere deskundigen participeren, die op één of andere wijze betrokken zijn bij onderzoek op het terrein van de Opleiding en Nascholing van Onderwijsgeevenden.

De OTG i.o. stelt zich primair tot doel een forum te creëren, waarin over relevante aspecten van Opleidings- en Nascholingsonderzoek gediscussieerd kan worden. Daarnaast wordt er naar gestreefd om het Opleidingsonderzoek in Nederland te stimuleren, te coördineren en zo mogelijk te programmeren. Met het oog daarop worden ± 4 maal per jaar bijeenkomsten gehouden in Utrecht. Belangstellenden, die – hetzij permanent, hetzij op ad hoc basis – aan de bijeenkomsten van de OTG i.o. willen deelnemen, worden vriendelijk verzocht contact op te nemen met: mw. drs. A. H. Corporaal, p/a Vakgroep Onderwijskunde, Stationsplein 12, 1e etage 2312 AK Leiden, tel. 071-14 83 33, tsf. 5681/6533.

Inhoud andere tijdschriften

Pedagogisch Tijdschrift/Forum voor Opvoedkunde 6e jaargang, 1981, nr. 6

Dr. Jacob Bijl, portret en vraaggesprek, door J. van Berg-eijk

Een Sovjet-Russische kijk op cognitieve ontwikkeling en taalonderwijs, door A. C. Vuurmans, J. Nelissen en W. Klukhuyn

Karl Jaspers – avantgardist op het gebied van de permanente educatie, door F. W. Prins

Training van leerkrachten in het voorbereiden van 'gedifferentieerd' onderwijs, door H. Tillema
Inleiden in de wijsgerige pedagogiek, door A. J. Beekman
Wikken en wegen, door J. D. Imelman

Tijdschrift voor Onderwijsresearch
6e jaargang, 1981, nr. 4

In Memoriam Leon van Gelder, door B. Creemers
Beschouwing met betrekking tot het onderzoek van onderwijsleerprocessen anno 1980, door E. De Corte
Cohens foute berekeningen van de vergeten fout, door J. Hoogstraten en P. Koele
Een instrument voor analyse en representatie van leerstofstructuren, door W. Kok en H. Tillema
Notities en Commentaren
De empirische bepaling van de normtijd volgens Wiegersma, door D.N.M. de Gruijter en H. F. M. Crombag

Tijdschrift voor Orthopedagogiek
20e jaargang, 1981, nr. 6

De vroegtijdige onderkenning van neuromotorische handicaps bij kinderen in de praktijk: een inventariserend onderzoek II, door J. M. H. Mooren en A. H. Schaars
Het Amsterdams Pedologisch Centrum, door J. van Weelden
Professionalisering: een stelling geformuleerd en toegelicht, door M. van der Dungen
Orthopedagogische ontwikkelingen in de D.D.R., door G. Bolkestein en H. Menkveld

Tijdschrift voor Orthopedagogiek
20e jaargang, 1981, nr. 7/8

De aansluiting buitengewoon onderwijs - basisonderwijs II, door W. Froentjes en J. Rispens
Leerkrachten als begeleiders van kinderen met leerproblemen in het LBO, door D. R. van Peer
Procesdiagnostiek met betrekking tot de motorische ontwikkeling, door H. F. Pijning
Reactie, door P. M. van den Berg
Ingezonden, door P. van Rooij

Ontvangen boeken

Coster, W. De & L. Verhofstadt-Deneve, *Handboek voor ontwikkelingspsychologie, I. Grondslagen en theorieën*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1981, f 36,50

Dam, H. van, *Drama. Een handboek voor dramatische vorming*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1981, f 32,90
Diepstraten, C. & J. Habraken, *Themagecentreerde interac-*

tie; Vuga, 's-Gravenhage, 1981, f 25,-

Giffin, K. & B. R. Patton, *Grondslagen van de interpersoonlijke communicatie*, (vertaling van: Fundamentals of interpersonal communication, 1971), Van Loghum Slaterus, Deventer, 1981, f 45,-

Jong, S. C. M. de, *Onderwijs en civilisatieprocessen: een historisch-sociologische studie, meer in het bijzonder van onderwijs en sociale verandering in Tunesië* (dissertatie), Nepro b.v., Waddinxveen, 1980

Kingma, J., *De ontwikkeling van quantitative en relationele begrippen bij kinderen van 4 - 12 jaar* (dissertatie), Van Denderen b.v., Groningen, 1981

Langeveld, M. J. & H. Danner, *Methodologie und 'Sinn'-Orientierung in der Pädagogiek*, Ernst Reinhard Verlag, München, 1981

Lawton, D., *An introduction to teaching and learning*, Hodder & Stoughton, Sevenoaks, 1981, £ 2.95

Mill, J. S. *De onderwerping van de vrouw* (vertaling van: The subjection of women, 1869) Boom Klassiek 36, Boom, Meppel, 1981, f 26,50

Rademaker, L. (Red.), *Onderwijs en samenleving* (serie: Aspecten van de samenleving, nr. 9), Van Gorcum & Comp., Assen, 1981, f 27,50

Sartre, J. P., *Magie en emotie. Schets van een theorie van de gemoedsbewegingen* (vertaling van: Esquisse d'une théorie des émotions, 1939) Boom, Meppel, 1981, f 21,50 (gebonden f 32,50)

Swanborn, P. G., *Methoden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Inleiding in ontwerpstrategieën*, Boom, Meppel, 1981, f 39,50

Topping, J., *The beginnings of Brunel University. From technical college to university*, Oxford University Press, Oxford, 1981, £ 20.00

Windels, J., *Eutonie bij kinderen. Toepassing van eutonie in het onderwijs*, Ank-Hermes, Deventer, 1981, f 25,

Ontvangen rapporten

Brabander, C. J. de (Red.), *Voortgangsevaluatie in zelfverantwoordelijkheid leren. Eindrapport SVO-project 0361*, Leids Interdisciplinair Centrum voor Onderwijsresearch, Rijksuniversiteit Leiden, 1981

Vellekoop, L. (Red.), *Volwasseneneducatie in Nederland*, Uitgeverij Intermediair, Amsterdam, 1980, f 22,50